

Social safety in scientific discourse

As the present analysis shows, global social changes have a negative effect on the functioning of domestic system of social safety of the population. Consequently, the latter requires substantial structured modernization by means of implementing active social policy based on the principles of social collaboration and addressed social public service.

The following generalizations can be made according to the social research results obtained in terms of global social changes and transformations: firstly, social safety as a phenomenon of human civilization should be considered in two ways: 1) as a complex of social-cultural, financial and regulatory and administrative mechanisms of satisfying social needs; 2) as a system of common actions taken by the state and society in order to create favorable conditions so that citizens can realize their social rights and freedoms and disadvantaged sections of the population be supported; secondly, Ukrainian system of social safety is dualistic: from one hand, it replicates the old economically ungrounded model of social service (which corresponds to the traditions of paternalism), from the other hand, it attempts to create a new economically grounded model of social service (which corresponds to the traditions of social partnership); thirdly, the model of social service is based on providing different population groups with addressed social services; fourthly, modernization of Ukrainian system of social safety requires its transition from the model of social help (based on numerous exemptions, subsidies, social payments, etc.) to the model of social service (based on principals of social partnership) which foresees providing all groups of citizens with social services as well as giving specific addressed social support to the most disadvantaged sections of the population.

Keywords: social policy; social state; Social Protection; social service, social service, social partnership.

Надійшла до редакції 2.03.2016 р.

УДК 35.01:351.84(477)

© Тетяна Шаповалова
(Львів)

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

У статті доведено, що соціальний капітал може впливати на соціальний розвиток в Україні як позитивно, так і негативно. Встановлено, що динаміка формування позитивного соціального капіталу (громадські організації, спілки, політичні партії) має тенденцію до зростання, а рівні негативного соціального капіталу (корупція) незмінно критично високими. Визначено, що неналежне фінансове забезпечення позитивного соціального капіталу на фоні корупції, яка охопила всі сфери суспільного життя, призводить до низки недоліків у соціальному розвитку України: зубожіння та маргіналізації населення; поглиблення поляризації громадян за доходами та іншими ознаками; зниження довіри до органів державної влади; посилення песимістичних настроїв населення та соціальної напруженості. Аргументовано, що корумпована влада (негативний соціальний капітал) руйнує довіру до держави, «паралізує» спроможність громадянського суспільства протидіяти корупції та уповільнює соціальний розвиток.

Ключові слова: соціальний капітал; громадські об'єднання; корупція; соціальний розвиток.

Постановка проблеми. У реаліях сьогодення України, які характеризуються перманентною політичною нестабільністю, постійними фінансово-економічними кризами, жорсткими обмеженнями бюджетних соціальних видатків, загостренням соціальної

напруженості в суспільстві, актуальними є питання пошуку, наукового обґрунтування та впровадження ефективного формату конструктивного діалогу, взаємодії та співпраці між державою і громадянами, підвищення їх довіри до влади. Результати наукових досліджень свідчать, що соціальний капітал є сучасною парадигмою, неекономічним чинником, що сприяє вирішенню перерахованих вище проблемних питань, соціально-економічному і суспільному розвитку. В багатьох країнах світу політики, вищі посадові особи відносять накопичення соціального капіталу до пріоритетних напрямів державної політики соціального розвитку. Як переконає практика, такий вектор державної політики є сповна виправданим, оскільки його успішна реалізація дає змогу отримати цілу низку позитивних результатів у соціальному розвитку через підвищення інституційної спроможності громадянського суспільства, активізації його антикорупційної діяльності тощо.

Втім, соціальний капітал, як механізм соціального розвитку в Україні, є наразі недостатньо дослідженим. А відтак, результати такого дослідження мають теоретичне та прикладне значення, є актуальними, витребуваними реаліями сьогодення розвитку українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичною базою написання даної статті є результати фундаментальних досліджень концепції соціального капіталу, проведених її основоположниками – П. Бурд'є, Г. Беккера, Дж. Коулмена, Р. Патнема, Ф. Фукуями та ін. Різні аспекти соціального капіталу розглядалися в наукових роботах, публікаціях таких сучасних західних дослідників, як Р. Берт, У. Бейкер, Б. Велман, Г. Вестланд, П. Вілсон, О. Вільямсон, Дж. Вулкок, Д. Гаггіо, М. Грановеттер, К. Грутаерт, Д. Кастіліоне, С. Кнек, Д. Кнок, Н. Лін, Д. Мілонакіс, Д. Нараян, А. Портес, Г. Свендсон, С. Сміт, Дж. Собель, Р. Роуз, М. Шифф, Б. Файн, П. Франкоіс, Ф. Херрерос та ін. Спектр проблем, теоретичних аспектів і практичних питань розвитку соціального капіталу розкрито в роботах таких вітчизняних науковців і дослідників, як С.І. Бандур, В.М. Гесць, М.Є. Горожанкіна, О.А. Грішнова, Є.С. Драгомірова, Ю.К. Зайцев, А.М. Колот, О. Лазоренко, М.Д. Лесечко, Ю.Р. Мішин, І.І. Семків, О.Г. Сидорчук, О.А. Турецький, О.О. Убейволк та ін., а також країн учених ближнього зарубіжжя, зокрема О.О. Конєва, О.Т. Конькова, А.В. Ланцман, Н.І. Ларіонової, Д.В. Меркулова, Д.Д. Попова, В.В. Радаєва, С.В. Ракші, О.М. Татарко, М.Я. Фейзби, С.А. Штирбул та ін. Утім, питання соціального капіталу, як механізму соціального розвитку, його сучасного впливу на соціум та такий розвиток в Україні залишаються на периферії дослідження вітчизняної науки, що зумовило необхідність присвячення йому цієї статті.

Метою та завданням статті є виявлення і здійснення аналізу впливу соціального капіталу на соціальний розвиток в Україні.

Виклад основного матеріалу. Під «соціальним капіталом» розуміють соціальні норми, зв'язки та відносини, які можуть бути своєрідним ресурсом отримання індивідуум або соціальними групами осіб реальних можливостей, вигоди від членства в певних соціальних мережах, організаціях тощо [13, с. 2-3]. Соціальний капітал є позитивним і негативним [6, с. 53-54; 15, с. 2829-2846; 16, с. 21-34]. Позитивний соціальний капітал генерується у відкритих соціальних мережах (так званих «групах Патнема»), відносини та діяльність в яких спрямовані на отримання суспільного блага. Негативний соціальний капітал утворюється в закритих соціальних мережах («групах Олсона»), члени яких переслідують корисливі особистісні та корпоративні цілі, не виробляють суспільних благ і цінностей, а створюють «кулуарні» блага, якими самі й користуються. «Групи Олсона» не тільки не приносять ніякої суспільної користі, але й наносять серйозну шкоду суспільству, оскільки їхні члени, як правило це державні чиновники та корупційно-олігархічні клани, поширюють корупційну поведінку, нівелюють морально-етичні цінності в суспільстві, незаконно збагачуються через корупційні схеми та оборудки, «розпорошують» бюджетні кошти та природні ресурси держави, вступають в протиріччя із соціально значущими та макроекономічними інтересами, що призводить до уповільнення соціально-економічного та суспільного розвитку в цілому.

Аналіз впливу соціального капіталу на соціальний розвиток в Україні видається за доцільне здійснити шляхом визначення змін у позитивному соціальному капіталі, рівні

життя та добробуту громадян, в соціальних відносинах і демографічному становищі країни. Проаналізуємо позитивний соціальний капітал, який асоціюється з соціальними мережами. На макрорівні до позитивного капіталу в Україні слід віднести *громадські об'єднання*, які відповідно до ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» [8] є добровільними об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних та інших інтересів. За організаційно-правовою формою громадське об'єднання може утворюється як : *громадська організація*, засновниками і членами якої є фізичні особи; *громадська спілка*, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи; громадські об'єднання можуть здійснювати діяльність, як юридичні особи (непідприємницькі, прибуткові товариства), так і без статусу юридичної особи; *легалізовані профспілки та їх об'єднання*; *політичні партії, їх структурні утворення*.

За даними Державної служби статистики України (далі – Держстатслужба України), на кінець 2014 р. у структурі соціального капіталу в Україні зареєстровано: 233 політичні партії та 251956 їх структурних утворень; 61090 центральних органів громадських організацій (з них 701 – із всеукраїнським статусом); громадських спілок – 718; професійних спілок – 4143, об'єднань профспілок – 1130 та благодійних організацій – 9799, з яких 89,9% становили благодійні фонди, 4,8% – благодійні установи та 5,3% – благодійні товариства [7]. Найбільша питома вага в структурі соціального капіталу в Україні за спрямуванням і видами діяльності (Рис. 1) припадала на оздоровчі та фізкультурно-спортивні організації (17,7%), громадські організації професійної спрямованості (10 %) та молодіжні організації (8,1 %).

Рис. 1. Структура позитивного соціального капіталу (громадських організацій) в Україні¹ за спрямуванням та видами діяльності у 2014 р., у % до загальної кількості [7]

Аналіз даних Держстатслужби України дає підстави стверджувати, що впродовж 2008-2014 рр. спостерігається стала тенденція до повільного зростання кількості об'єднань громадян в Україні та в її регіонах. За виключенням 2014 р., за який відповідні показники тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції не враховано. Іншими словами, динаміку формування соціального капіталу можна вважати в цілому позитивною (Таблиця 1).

¹ Примітка. Без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя і частини зони проведення АТО.

Динаміка формування позитивного соціального капіталу в Україні
в 2008-2014 рр. [7; 9, с. 7]

Об'єднання громадян, усього	2008	2009	2010	2011	2012	2014
Громадські організації та їх осередки	54862	59321	63899	67696	71767	61090
Благодійні організації	10988	11660	12267	12860	13475	9799
Політичні партії	160	172	185	194	198	233
Профспілки та їх місцеві об'єднання	20405	22678	24649	26340	27834	26790

Слід відмітити, що показники кількості зареєстрованих об'єднань громадян, які наводяться Держстатслужбою України, Мінюстом України, недержавними і міжнародними інститутами істотно відрізняються, що зумовлено різними офіційними методиками статистичного обліку. Також варто брати до уваги, що за даними Держстатслужби України про результати своєї діяльності органам державної статистики прозвітувало 41,7% від загальної кількості центральних органів громадських організацій із статусом юридичної особи, інші не були знайдені за реєстраційними адресами, а відомості про їхнє розташування невідомі [3, с. 2]. Багато зареєстрованих в Україні громадських об'єднань не є постійно діючими, активними, або ж взагалі реально існуючими. Тобто, офіційна статистика дає змогу отримати точну інформацію про реальну кількість громадських об'єднань, а результати аналізу – об'єктивно та достовірно встановити тенденції розвитку позитивного соціального капіталу в Україні.

У 2014 р. громадськими організаціями для своєї діяльності було отримано з різних джерел 4,1 млрд грн., що на 7,3% більше за 2013 р. 45,7% вказаної суми коштів, або 1,9 млрд грн. склали надходження від благодійності, 12,5% (510,9 млн грн.) – від господарської діяльності створених громадськими організаціями товариств і підприємств, 11,1% (454,6 млн грн.) – від членських внесків, 4,4% – з державного бюджету, 2,4% – з місцевого бюджету. Використання коштів громадськими організаціями в 2014 р. має таку структуру: витрати на благодійну діяльність – 26,7%, або 925 млн грн.; оплата праці – 23,2%, або 803,6 млн грн.; оплата послуг – 17,9%, або 621,1 млн грн. [3, с. 3-4; 7].

Викладене вище дає підстави стверджувати про значну залежність громадських організацій в Україні залежить від донорів, зовнішнього фінансування та недостатню фінансову підтримку розвитку позитивного соціального капіталу з боку держави. Для порівняння: частка фінансової підтримки з державного та місцевого бюджетів у загальних доходах громадських організацій становить в: Україні – 6,8%; Чехії – 39%; Угорщині – 27%; Польщі – 24% [9, с. 10]. В умовах скорочення зовнішнього фінансування потенційним джерелом фінансового забезпечення, посилення життєздатності громадських організацій та розвитку соціального капіталу в Україні могло б стати здійснення ними комерційної господарської діяльності. Втім, відповідно до норм чинного українського законодавства громадські організації є непідприємницькими товариствами, здійснення підприємницької діяльності якими не передбачено. Такі норми не враховують рекомендацій міжнародного законодавства щодо правового статусу недержавних організацій, відповідно до яким громадським об'єднанням має бути надано право здійснювати на законних підставах безпосередньо будь-яку економічну, господарську або комерційну діяльність.

Серйозним недоліком функціонування позитивного соціального капіталу в Україні слід віднести недооцінку в державі важливості громадських організацій в соціальному розвитку. У процесі розроблення та реалізації соціальної політики, вирішенні важливих питань соціального розвитку державні чиновники демонструють закритість, нехтують конструктивну співпрацю та взаємодію з громадськими організаціями на рівноправних засадах, не бажаючи розглядати їх як партнера. Чиновники, які в входять в закриті корупційні соціальні мережі незацікавлені до такого формату взаємовідносин, намагаються зберегти «статус-кво», приховано або прямо протидіючи будь-яким нововведенням, які ставлять під загрозу розкриття громадськими організаціями своїх бюрократичних пасток, корисливих або внутрішньовідомчих інтересів корупційних схем та обладок. Варто також

відмітити, що представники громадських організацій не мають належного досвіду співпраці з органами державної влади щодо формування та здійснення контролю за реалізацією соціальної політики, виконанням завдань, пов'язаних з соціальним розвитком. Низький рівень кваліфікації, відповідних практичних вмінь і навичок у представників громадських організацій, відсутність державних програм навчання та підвищення їх кваліфікації є також недоліком формування та розвитку позитивного соціального капіталу в Україні.

З метою визначення масштабів впливу соціального капіталу на соціальний розвиток в Україні проаналізуємо динамічні зміни окремих показників. Отримані результати аналізу зіставимо з індексами сприйняття корупції, як показника негативного соціального капіталу. Сім'я є первинною ланкою формування соціального капіталу. Нині в українському суспільстві виразною є тенденція до руйнування сімейних відносин. Офіційні статистичні дані кількості шлюбів і розлучень [10, с. 334] свідчать, що в Україні з 1990 р. до 2014 р. середній показник кількості: шлюбів склав 7,24 на 1 тис. осіб наявного населення; розлучень – 3,73 на 1 тис. осіб наявного населення. Тобто, в Україні майже кожний другий зареєстрований шлюб розпадається.

Звісно, що такий стан справ негативно позначається на потенціалі соціального капіталу в Україні, нівелює та дискредитує усталені в суспільстві моральні цінності. Тенденцію до зростання кількості розлучень можна певною мірою пов'язати з зовнішньою та внутрішньою трудовою міграцією економічно активного населення, а точніше *сальдо зовнішньої* (за межі країни) та *внутрішньої* (в межах країни) *міграції*. Громадяни від'їжджають за межі територій регіонів, країни, в яких відносно нижчий рівень життя в місця з кращими умовами проживання, можливостями працевлаштування, вищими рівнями заробітної плати, добробуту тощо. Відкритість економіки, зовнішніх ринків праці стимулює соціальні верстви населення активно включатися в міграційні потоки задля пошуку роботи, підвищення доходів родин у більш «заможних» регіонах, країнах. За підрахунками вітчизняних експертів кількість трудових мігрантів, заробітчак за межами України є традиційно високою та складає не менше 2,5-3 млн осіб [1, с. 623-624].

Аналіз кількості наявного населення України [1, с. 618] дає підстави констатувати, що в 2015 р. порівняно з 2000 р. населення країни зменшилося на 3,1 млн. осіб² та на 9,0 млн осіб порівняно з 1991 р. або на 6 % та 17,4 % відповідно. Аналізом складу населення виявлено, що основною причиною цих втрат є скорочення населення економічно активного та репродуктивного віку, зокрема за рахунок зростання міграції, еміграції та зниження природного приросту. Багато трудових мігрантів, працевлаштувавшись, забирають з собою своїх близьких. Знижується народжуваність в репродуктивно активних групах жінок 15-19 і 20-24 років. Водночас, існує тенденція до зростання питомої ваги осіб у віці 60 років і старші: з 18,0% у 1989 р. до 21,4% в 2013 р. Кількість пенсіонерів в Україні складає приблизно 14 млн осіб. Починаючи з 2006 р. до нині показник кількості пенсіонерів у розрахунку на 1 тис. населення перевищує 300 осіб [1, с. 638]. Експерти прогнозують, що до 2035 р. питома вага осіб віком 60 років і старші може зрости до 27%. З 1991 р. в Україні спостерігається природне скорочення населення (кількість померлих перевищує кількість народжених): середній показник за період 1991-2015 рр. на 1 тис. наявного населення склав –5,8 осіб. Україна займає 121 місце в світі за показником середньої тривалості життя при народженні, який на 2,7 роки нижче середнього в регіоні Європи і Центральної Азії. Таким чином, демографічний стан України негативно впливає на формування соціального капіталу. Стрімке демографічне старіння, депопуляція, масштабний міграційний відтік економічно активного населення, уповільнюють темпи економічного зростання та соціального розвитку країни.

Важливим з точки зору оцінки взаємообумовленості впливу соціального капіталу на соціальний розвиток в Україні є аналіз показників доходів і витрат населення. Аналіз відповідних статистичних даних [1, с. 626], розрахованих автором як середні показники за 2005-2015 рр., в цілому дають підстави зробити висновок, що рівень життя українців є низьким.

² Примітка. Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

Незважаючи на те, що динаміка змін реальних наявних доходів населення в цілому є позитивною, а їх зростання складає від 5,3% до 23,9% (відповідно до попереднього року), структура доходів і витрат домогосподарств є недостатньо сприятливою для формування і нагромадження соціального капіталу в Україні. Так, основними складовими доходів населення в 2005-2015 рр. були: 42,5 % зарплата; 37,8% соціальні допомоги та трансферти. Структура сукупних витрат і заощаджень в середньому за досліджуваний період є такою: 53,9% продукти харчування та безалкогольні напої; 33,9% непродовольчі товари та послуги; 9,3% неспоживчі сукупні витрати. Частка доходів, яку отримує населення України у формі соціальної допомоги є значною. Таку складову доходів мають отримувати соціально вразливі верстви населення. Структура сукупних витрат домогосподарств також є підтвердженням низького рівня життя українців, оскільки майже 88% таких витрат є споживчими, 12% – неспоживчими. Відомо, що збільшення сукупних витрат домогосподарств з одночасним зменшенням сукупних їх доходів зумовлює підвищення питомої ваги державної соціальної допомоги вразливим верствам населення. Практика також свідчить, що в розвинутих країнах світу співвідношення сукупних споживчих і неспоживчих витрат є діаметрально протилежним. У таких країнах сукупні доходи населення мають стійку тенденцію до зростання, а сукупні споживчі витрати в 1,5-3 рази менші за відповідні витрати населення України.

В умовах постіндустріального суспільства, в якому важливого значення набувають довіра, соціалізація економіки, необхідність у соціальному капіталі є безальтернативною. Світова практика також засвідчує, що сучасні процеси глобалізації посилюють соціально-економічну нерівність і поляризують суспільство. Серйозними викликами сьогодення є поглиблення диспропорцій у доходах багатих і бідних, що негативно позначається на соціальному розвитку. Диференціація матеріального добробуту громадян призводить до зниження їхньої довіри до державних інституцій, посилює соціальну напругу тощо. В Україні диференціація населення (домогосподарств) за рівнем матеріального добробуту є також значною. Найнижчі показники зафіксовано в Тернопільській області, а найвищі – у м. Києві. Диференціація за рівнем матеріального добробуту населення в Україні зумовлює високий рівень соціальної напруженості, стримує формування та розвиток позитивного соціального капіталу, негативно впливають на рівень життя та соціальному розвитку країни.

Негативний соціальний капітал є нині дуже серйозною проблемою, яка знижує темпи соціального та економічного розвитку в Україні. До проявів негативного капіталу міжнародні експерти відносять широкий спектр корупційних дій: від дрібного хабарництва державних чиновників до завищених цін договорів про державні закупівлі, відкатів, здійснюваних політичними лідерами крадіжок державного майна, коштів з державного бюджету в значних розмірах. За оприлюдненими даними вищих посадових осіб щороку українське суспільство втрачає приблизно 20 млрд грн., які не надходять до бюджету або викрадаються через корупційні схеми, наслідком чого є недоотримані пенсії, застаріла соціальна інфраструктура тощо. На критично високий рівень корупції в Україні вказують МВФ, Світовий банк та інші міжнародні фінансові інститути. За експертними висновками, корупція в нашій державі не тільки залишається на критично високій межі, але в порівнянні з іншими країнами світу має тенденцію до погіршення. У цьому контексті здійснимо аналіз відповідних офіційних статистичних даних, документів, соціологічних опитувань, на базі результатів яких визначимо вплив соціального капіталу на соціальний розвиток в Україні.

Дійсно, за результатами багатьох досліджень, проведених міжнародними інституціями, нашу державу, починаючи з 1998 р. незмінно відносять до найбільш корумпованих країн у світі. Переконалим свідченням цього є *індекси сприйняття корупції*³ (далі – ІСК) і порівняльні рейтинги [14], які розраховують в *Трансперенсі Інтернешнл*⁴ (далі – ТІ). ТІ є

³ **Індекс сприйняття корупції** (від англ. *Corruption Perceptions Index*) розраховується за результатами опитування громадян, іноземців, підприємців і аналітиків в окремо взятій країні. ІСК оцінюється за 10-ти бальною шкалою: 10 балів – найнижчий рівень корупції; 0 балів – найвищий рівень корупції.

⁴ **Трансперенсі Інтернешнл** (від англ. *Transparency International* – міжнародна прозорість) – міжнародна недержавна організація, що досліджує проблематику та рівень сприйняття корупції в країнах світу.

найвпливовішою міжнародною організацією, яка, починаючи з 1993 р., проводить щорічні дослідження та оцінює рівні корумпованості окремо взятої країни та регіонів світу за ІСК, а також інформує громадськість про стан корупції в світі.

В дослідженні статті ІСК розглядається як один з показників оцінки рівня накопичення негативного соціального капіталу в Україні на міжнародному рівні. На підставі розрахованих співробітниками ТІ даних ІСК у 1998-2015 рр. [14], автором побудовано діаграму динамічних змін рейтингів ІСК для України (Рис. 1) в порівнянні до загальної кількості держав, в яких проводилися дослідження рівня сприйняття корупції. На діаграмі (Рис. 1) рівень корупції візуально можна встановити таким чином: чим ближче знаходяться показники в секторах, визначених за роками, один до одного, тим вищий рівень корупції в Україні, та, навпаки, чим більше віддалені один від одного – тим менший.

Аналіз діаграми (Рис. 1) дає змогу зробити такі висновки: рейтинги ІСК для України залишаються протягом 1998-2015 рр. незмінно високими – рейтинги ІСК у періоди 1998-2004 рр., 2008-2013 рр. наближаються до показника загальної кількості держав серед яких проводилися дослідження, що означає критично високий рівень корупції; тенденція до зниження рівня сприйняття корупції в Україні є в 2005-2008 рр., 2014-2015 рр. Вражає також і те, що в таблицях щорічних ІСК та порівняльних рейтингових оцінок корупції Україна межує з такими «неблагополучними» країнами, як Камерун, Зімбабве, Судан, Нікарагуа, Нігерія, Мозамбік. У 2015 р. рейтинг ІСК в Україні становив 130 місце з 168 країн. Очевидно, що Україні вдалося підвищити цей рейтинг завдяки більш критичному порівняно з попередніми роками ставленню громадськості до корупціонерів. Сьогодні кількість гострих журналістських розслідувань і матеріалів про прояви негативного соціального капіталу зростає в ЗМІ, що змушує владу певною мірою реагувати на них.

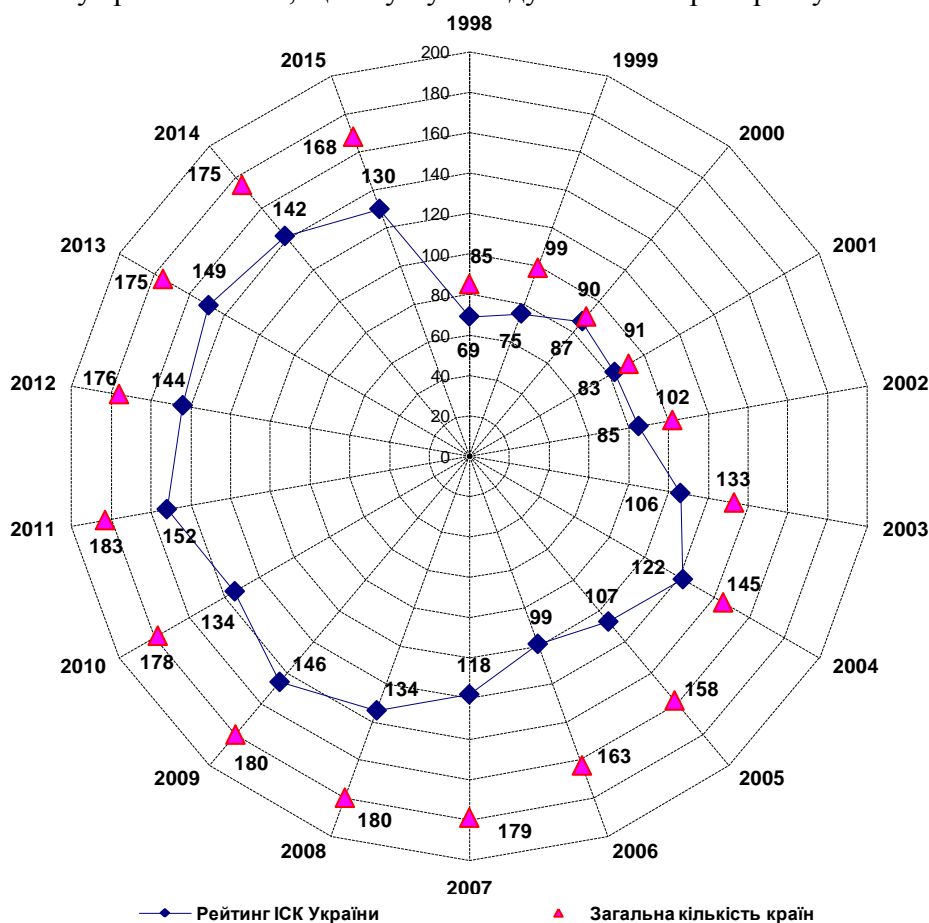

Рис. 1. Діаграма динаміки рейтингів індексів сприйняття корупції (негативного соціального капіталу) в Україні⁵ в 1998-2015 рр. [14]

⁵ Примітка: Розроблено автором на основі розрахунків, зроблених Трансперенсі Інтернешнл.

Розвитку позитивного соціального капіталу в Україні перешкоджає толерантне ставлення громадськості до корупційних проявів. Результати багатьох проведених соціологічних опитувань та аналітичних досліджень корупції в інститутах держави свідчать, що в Україні приблизно 90% респондентів розглядають корупцію як звичне явище, сервісний або вимушений спосіб розв'язання проблемних питань. Корупційні прояви найбільше мають місце в процесі підприємницької діяльності, в органах державної влади (суди, прокуратура, податкова інспекція, митниці тощо). Насторожує те, що тільки 5% населення у разі вимагання хабара готові поскаржитися, звернутися до правоохоронних органів, суду, менш ніж 2% – до ЗМІ, громадських організацій [4].

Виразною в Україні є тенденція до невдоволення громадян, їх недовіра до органів державної влади. Так, результати дослідження громадської думки (настроїв, оцінок, суджень і поглядів) в Україні свідчать, що населення незадоволене роботою уряду та змінами в більшості сфер суспільного життя. За цими показниками Україна перебуває на останніх місцях у списку 26 країн-учасниць Європейського соціального дослідження. Українці найменше серед інших держав Європи задоволені своїм життям в цілому, досить песимістично ставляться до перспектив розвитку своєї держави та віддають перевагу матеріальним, а не моральним цінностям [4, с. 7].

Рівень задоволеності громадян є відображенням їхньої оцінки ефективності функціонування державних інститутів, які формують і реалізують соціальну політику. Складається небезпечна ситуація, в якій громадяни внаслідок невдоволення роботою уряду, інших інститутів держави втрачають довіру до них, залишаючись на одинці зі своїми соціально-побутовими проблемами, замикаються в собі та послаблюють інтерес до громадського контролю за державою. Значний дисонанс, невідповідність між декларованими політиками цілями та практично досягнутими ними результатами призвели до критично низького рівня довіри до держави. Соціальний розвиток України супроводжується зростанням відчуття невдоволення, недовіри з боку її громадян, соціальною напруженістю та порушенням консолідації. Недовіра відштовхує громадян від участі у громадських об'єднаннях, знижує рівень їхньої активної громадянської позиції, що є вирішальним чинником у протидії корупції. Громадяни демонструють досить низький рівень зацікавленості в членстві в «групах Патнема» та відчувають свою маргінальність у «групах Олсона». Останні соціальні мережі є для пересічних громадян закритими, «елітарними» об'єднаннями, які відірвані від їхніх інтересів та очікувань. Низький рівень матеріального добробуту спонукає українців пристосовуватися до «несправедливих» реалій соціального розвитку, шукати оптимальний формат поведінки, який би гарантував, передусім, перспективу самореалізації.

У реаліях сьогодення, що характеризуються зниженням доходів населення, заробітної плати, підвищенням рівнів безробіття, міграції, корупції, злочинності та ін., у соціальній сфері складною постає проблема зубожіння більшості українців, яка супроводжується боязню людей втрати ресурси для виживання, масовою їх невротизацією, гальмуванням процесів формування соціального капіталу. Українці, як суб'єкти позитивного соціального капіталу, є значною мірою деморалізованими та зубожілими. В Україні застійною та хронічною є тенденція підвищення рівня бідності населення, включаючи працюючих осіб, значної їх поляризації за доходами та маргіналізації. Сьогодні реальні доходи населення продовжують знижуватись: майже кожен третій українець перебуває за межею бідності, кожен третій – отримує доходи нижчі за прожитковий мінімум. Анахронізмом в Україні є те, що зарплата в бюджетній сфері не гарантує економічно активним громадянам уникнути зубожіння: чотири п'ятих домогосподарств, члени яких працевлаштовані є бідними. Соціальна політика в Україні донині є патерналістською, що призводить до того, що переважна частина населення країни матеріально залежна від держави.

Результати проведеного в 2013 р. опитування [11] засвідчили, що зубожіння українських домогосподарств супроводжувалося їх песимістичними настроями, жалкуванням за радянським минулим: 57% малозабезпечених громадян України шкодували за колишнім СРСР; 40,5 % опитаних вважало, що було б краще, якби все залишалося так, як було в

Радянському Союзу до 1985 р. Найбільше шкодували за колишнім СРСР мешканці Сходу (56%), Центру (42%) та Півдня (35%), менше – Заходу (23%). Такі песимістичні настрої та розчарування в Україні регулярно «підігрівалися» в періоди виборчих кампаній політиками, їхнім популізмом, авантюризмом та сепаратистськими закликами. Песимізм особливо притаманний особам старшого віку, в яких спостерігається успадкована з часів СРСР психологічна залежність від держави, покладання на неї вирішення побутових проблемних питань. Такими настроями скористалася Російська Федерація, яка грубо порушила норми міжнародного права, анексувавши Крим та вдалася до збройного конфлікту на Сході нашої країни. Ці найтрагічніші в новітній історії України події свідчать, що нехтування розвитком соціального капіталом призводить не тільки до посилення невдоволення, соціальної напруженості та погіршення соціального розвитку, але містить у собі реальну загрозу незалежності держави, її суверенітету.

Світова практика переконує, що важливою умовою соціального розвитку та ефективного функціонування громадянського суспільства є довіра. Експерти відзначають, що українцям притаманне недовірливе ставлення до оточуючих, суспільних і державних інститутів та надання більшої значущості соціальним зв'язкам на найнижчому рівні – родичі, друзі, співробітники, клани. Варто зазначити, що історично українському населенню протягом тривалого часу доводилось виживати, а робити спільно, родинно було легше, ніж індивідуально. За рівнем довіри до людей українці займають одне з останніх місць серед населення європейських країн. Україна випереджає тільки Туреччину, Румунію, Росію, Португалію, Болгарію і Грецію. Українці більш схильні до таких цінностей, як «комфортність» і «збагачення», «традиція», і менше – до таких як «відкритість для змін» та «ініціативність» [2, с. 11-12].

Низький рівень довіри громадян до соціальних інститутів, політичних партій, громадських об'єднань, залучення їх до процесу прийняття важливих рішень є серйозними проблемами розвитку позитивного соціального капіталу в Україні. Результати опитувань [11] є переконливим підтвердженням, що в українському суспільстві рівень довіри майже до всіх державних інституцій є низьким. Довіра до громадських організацій, як свідчить аналіз динамічних змін даних дослідження, зростає (з 22,5% до 39,5%), а недовіра – знижується (з 56,3% до 45,5%). Таким чином, результати опитування дають підстави стверджувати, що довіра до громадських організацій в Україні має стабільну тенденцію до зростання, що є підґрунтям для формування соціального капіталу в країні.

Висновки. Дослідженням виявлено, що соціальний капітал (позитивний і негативний) впливає на соціальний розвиток в Україні. Встановлено, що структуру позитивного соціального капіталу складають громадські організації, громадські спілки, легалізовані профспілки та їх об'єднання, політичні партії та їх структурні утворення. Незважаючи на позитивну динаміку формування позитивного соціального капіталу в Україні, фінансове забезпечення і державна підтримка його розвитку є недостатніми. Доведено, що з 1998 р. до 2015 р. показники негативного соціального капіталу (корупції) є постійно критично високими в Україні, що негативними наслідками чого в соціальному розвитку є: зубожіння і маргіналізація (майже кожен третій українець перебуває за межею бідності тощо); збільшення міграційних трудових потоків економічно активного населення (2,5-3 млн осіб) закордон і різкої депопуляції (на 9,0 млн осіб за 1991-2015 рр.) населення країни; надмірна поляризація населення за показниками доходів та іншими ознаками. Визначено, що підвищення рівня негативного соціального капіталу (корупції) супроводжується процесом зниження довіри до різних державних інститутів, а до недержавних організацій – зростанням. Аргументовано, що корумпована влада (негативний соціальний капітал) руйнує довіру до держави, «паралізує» спроможність громадянського суспільства протидіяти корупції та уповільнює соціальний розвиток. Розвитку соціального капіталу в Україні перешкоджають: толерантне ставлення населення до корупції (понад 80 % опитаних вбачають у корупції суспільно прийнятну норму, «сервісний» спосіб вирішення власних проблем; високий рівень зубожіння населення, в тому числі тих, хто працює на роботі; песимістичні настрої, анахронізми радянської ментальності та ін.

Література

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К.: НІСД, 2015. – 684 с.
2. Експертні оцінки тенденцій інтеграції українського суспільства: [Електронний ресурс] // Інститут соціології НАН України: веб-сайт. – 2015. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php. – Назва з екрана.
3. Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2013 р.: [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України: публікація документів. – 2014. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publposl_u.htm. – 6 с.
4. Золкіна М. Сучасні українці: задоволеність життям, очікування від майбутнього, головні цінності / Марія Золкіна // Громадська думка: інформ.-аналіт. видання. – № 10. – К.: Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, 2012. – 7 с.
5. Індекс сприйняття корупції в українських ЗМІ – експертне опитування: [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи»: веб-сайт. – 2016. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2016a/indeks-spriinjattja-ka.htm>. – Назва з екрана.
6. Полищук Л.И. Экономическое значение социального капитала / Л.И. Полищук, Р.Ш. Меняшев // Вопросы экономики: журнал. – 2011. – № 12. – С. 46–65.
7. Політична та інша суспільна діяльність: [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України: – 2016. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publposl_u.htm. – Назва з екрана.
8. Про громадські об'єднання: [Закон України від 22 бер. 2012 р. № 4572-VI (із змінами, внесен. згідно із 11 Законами у 2012-2015 рр.)] / Офіц. вісн. України. – 2012. – 27 квіт. (№ 30). – С. 26. – Ст. 1097.
9. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / А. В. Єрмолаєв, Д.М. Горєлов, О.А. Корнієвський [та ін.]. – К.: НІСД, 2012. – 48 с.
10. Статистичний щорічник України за 2014 рік / Державна служба статистики України. – К.: [б. в.], 2015. – 585 с.
11. Україні – 22: думка громадян: [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи»: веб-сайт. – 2013. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/fmlfmvblmerlgmlermgljm.htm>. – Назва з екрана.
12. Чи довіряєте Ви громадським організаціям? Соціологічне опитування: [Електронний ресурс] // Недерж. аналіт. центр ім. О.Разумкова: – 2015. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=81. – Назва з екрана.
13. Bourdieu P. Le capital social: notes provisoires / P. Bourdieu // Actes Rech. Sci. Soc. – 1980. – Vol. 31. – P. 2–3.
14. Corruption Perceptions Index [Electronic resource] // Transparency International: website. – 2016. – Access Mode: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi.
15. Graeff P. Trust and Corruption: The influence of positive and negative social capital on the economic development in the European Union / Graeff Peter, Svendsen Gert Tinggaard // Quality and Quantity. – 2013. – Vol. 47. – No. 5. – P. 2829-2846.
16. Paldam M. Missing Social Capital and the Transition in Eastern Europe / Paldam Martin, Svendsen Gert Tinggaard // Journal of Institutional Innovation, Development and Transition. – 2002. – No. 5. – P. 21-34.

Literatura

1. Anality`chna dopovid` do Shhorichnogo Poslannya Prezy`denta Ukrayiny` do Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` «Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovy`shhe Ukrayiny` v 2015 roci». – K.: NISD, 2015. – 684 s.
2. Ekspertni ocinky` tendencij integraciyi ukrayins`kogo suspil`stva: [Elektronny`j resurs] // Insty`tut sociologiyi NAN Ukrayiny`: veb-sajt. – 2015. – Rezhym`m dostupu: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php. – Nazva z ekrana.
3. Diyal`nist` gromads`ky`x ob`yednan` v Ukrayini u 2013 r.: [Elektronny`j resurs] // Derzhavna sluzhba staty`sty`ky` Ukrayiny`: publikaciya dokumentiv. – 2014. – Rezhym`m dostupu: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publposl_u.htm. – 6 s.
4. Zolkina M. Suchasni ukrayinci: zadovolenist` zhy`t'nyam, ochikuvannya vid majbutn`ogo, golovni cinnosti / Mariya Zolkina // Gromads`ka dumka: inform.-analit. vy`dannya. – № 10. – K.: Fond «Demokraty`chni iniciaty`vy`» im. I. Kucheriva, 2012. – 7 s.
5. Indeks spry`jnyattya korupciyi v ukrayins`ky`x ZMI – ekspertne opy`tuvannya: [Elektronny`j resurs] // Fond «Demokraty`chni iniciaty`vy`»: veb-sajt. – 2016. – Rezhym`m dostupu: <http://dif.org.ua/ua/polls/2016a/indeks-spriinjattja-ka.htm>. – Nazva z ekrana.
6. Poly`shhuk L.Y`. Ekonomy`cheskoe znachenye` socy`al`nogo kapy`tala / L.Y`. Poly`shhuk, R.Sh. Menyashv // Voprosy` ekonomiy`ky`: zhurnal. – 2011. – № 12. – С. 46–65.
7. Polity`chna ta insha suspil`na diyal`nist`: [Elektronny`j resurs] // Derzhavna sluzhba staty`sty`ky` Ukrayiny`: – 2016. – Rezhym`m dostupu: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publposl_u.htm. – Nazva z ekrana.
8. Pro gromads`ki ob`yednannya: [Zakon Ukrayiny` vid 22 ber. 2012 r. № 4572-VI (iz zminamy`, vnesen. zgidno iz 11 Zakonamy` u 2012-2015 rr.)] / Ofic. visn. Ukrayiny`. – 2012. – 27 kvit. (№ 30). – С. 26. – Ст. 1097.
9. Pro stan rozvy`tku gromadyans`kogo suspil`stva v Ukrayini: analit. dop. / A. V. Yermolayev, D.M. Goryelov, O.A. Korniyevs`ky`j [ta in.]. – K.: NISD, 2012. – 48 s.
10. Staty`sty`chny`j shhorichny`k Ukrayiny` za 2014 rik / Derzhavna sluzhba staty`sty`ky` Ukrayiny`. – K.: [b. v.], 2015. – 585 s.

11. Ukrayini – 22: dumka gromadyan:[Elektronny`j resurs] // Fond «Demokraty`chni iniciaty`vy`»: veb-sajt. – 2013. – Rezhy`m dostupu: <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/fmlfmvblmerlgmlermgljm.htm>. – Nazva z ekrana.
12. Chy` doviryayete Vy` gromads`ky`m organizaciyam? Sociologichne opy`tuvannya: [Elektronny`j resurs] // Nederzh. analit. centr im. O.Razumkova: – 2015. – Rezhy`m dostupu: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=81. – Nazva z ekrana.
13. Bourdieu P. Le capital social: notes provisoires / P. Bourdieu // Actes Rech. Sci. Soc. – 1980. – Vol. 31. – P. 2–3.
14. Corruption Perceptions Index [Electronic resource] // Transparency International: website. – 2016. – Access Mode: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi.
15. Graeff P. Trust and Corruption : The influence of positive and negative social capital on the economic development in the European Union / Graeff Peter, Svendsen Gert Tinggaard // Quality and Quantity. – 2013. – Vol. 47. – No. 5. – P. 2829-2846.
16. Paldam M. Missing Social Capital and the Transition in Eastern Europe / Paldam Martin, Svendsen Gert Tinggaard // Journal of Institutional Innovation, Development and Transition. – 2002. – No. 5. – P. 21-34.

Tetyana Shapovalova

Social Capital as Mechanism in Social Development

Based on the study findings, it was revealed that social capital, which has positive and negative forms, could have both negative and positive effects on social development. Social capital generated in open social networks positively influence on social development. The positive social capital structure is consisted of NGOs, trade unions, legalized associations and political parties. Negative social capital, such as corruption, red tape, kleptocracy, nepotism, clientism that formed in closed social networks slows down social development. It was estimated that in Ukraine the levels of corruption are permanently critical high from 1998 to 2015. It led to poverty and marginalization of Ukrainians, increasing of labor migration flows to abroad, drastic depopulation, excessive social differentiation in incomes and so forth. It was proved that corruption considerably hampers to accumulate positive social capital. It was uncovered that the level of confidence in the state in Ukraine is low as well.

Keywords: social capital; NGOs; corruption; social development; Ukraine.

Надійшла до редакції 19.04.2016 р.